

STADSHOLMEN

ORMEN MINDRE 9

Hornsgatan 50A-C, Blecktornsgränd 13A-D

SÖDERMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturreservatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

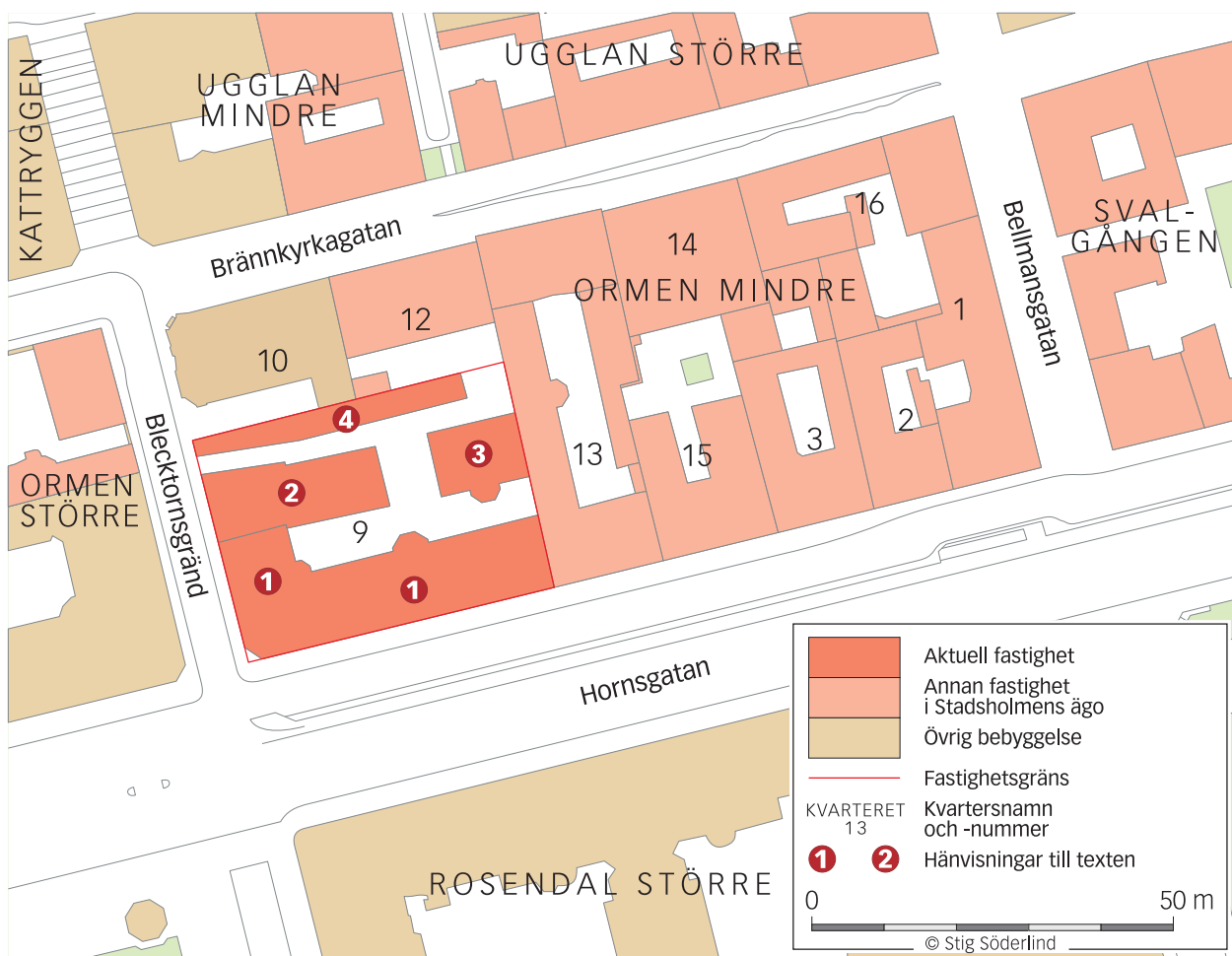
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- 1 GATHUS**
- 2 F.D. BRYGGHUS OCH MANGELBOD**
- 3 GÄRDSHUS FRÅN 1878**
- 4 UTHUSLÄNGA FRÅN 1883**

ORMEN MINDRE 9 I BÖRJAN AV 1900-TALET. FOTO A. FLORIN, SSM FA 29118.

Fastigheten har en intressant och omväxlingsrik historia som spänner från bageri till bostäder för den övre medelklassen. Några källarutrymmen i bottenvåningen vid Blecktornsgränd är bevarade från tiden före branden 1759 men bär också spår av det bageri som låg där från 1760-talet till 1850-talet.

De många ombyggnadsskeden fastigheten har genomgått ger värdefull information om förändringar av näringsverksamhet och social miljö under 1700- och 1800-talen.

I dag präglas både exteriören och inredningarna av det sena 1800-talet och berättar om den tidens bostadsideal för en välbärgad, högre medelklass. Moderna inslag var exempelvis de herrum och barnkammare som inreddes på 1870-talet. Bevarade inredningsdetaljer från den tiden är bland annat intressanta och tidstypiska taklister och praktfulla kakelugnar samt ett dekorativt glastak i bottenvåningen. Den skilda inredningsstandarden i gathus och gårdshus pekar på de sociala förhållanden som gällde långt fram i tiden med påkostade lägenheter mot gatan för de bättre bemedlade och enklare smålägenheter på gården. Med sin framträdande

byggnadsvolym i hörnet av Hornsgatan och Blecktornsgränd är byggnaden också viktig för gatubilden och Mariabergets bebyggelsemiljö.

Fastigheten Ormen Mindre 9 är blåvärderad enligt Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Fastigheten Ormen Mindre 9 är en del av Östra Mariaberget. De nuvarande husen på berget byggdes huvudsakligen efter en brand 1759 som förstörde omkring 300 fastigheter i Maria kyrkas omgivning. De nerbrunna husen var till stor del av trä och ersattes efter branden helt av putsade tegelhus i enlighet med stadens byggnadsordningar från 1736 och 1763. Tidens kända murmästare fick uppdrag i området

FASADEN MOT BLECKTORNSTRÄND OCH HORNSGATAN. DEN LÄGRE DELEN T.V. ÄR DET F.D. BRYGGHUSET OCH MANGELBODEN, BLECKTORNSTRÄND 13 A-C. FOTO J. MALMBERG.

och byggherrarna var ofta framgångsrika näringsidkare som både bodde och drev sin verksamhet i de nya husen. Under 1800-talet byggdes en stor del av husen om, och framförallt längs Hornsgatan fick husen påbyggnader och ny fasaddekor. Mot slutet av 1800-talet uppfördes också en del nya byggnader som Mariahissen och Laurinska huset.

1900-talet innebar för de flesta hus i området en förfallsperiod. Redan på 1860-talet fanns tankar på att plana ut och bredda Hornsgatan. Vid sekelskiftet 1900 sprängde och grävde man vid Mariaberget och breddade gatan på bekostnad av Maria kyrkogård och bebyggelsen på gatans södra sida. Planerna på en breddning även av norra sidan ledde till osäkerhet om vad som skulle ske med den kvarvarande bebyggelsen. På 1920-talet revs en del hus, men ytterligare planer på rivningar skapade en kraftig opinionsstorm ledd av bland annat Anna Lindhagen, ledamot av stadsfullmäktige och Skönhetsrådet.

I början av 1960-talet blev nya rivnings- och nybyggnadsplaner aktuella. Ett omfattande kommunalt utredningsarbete inleddes 1966 i avsikt att ge underlag för bebyggelsens framtid. Arbetet

resulterade i en bevarande- och restaureringsplan som omfattade i stort sett alla fastigheter på Östra Mariaberget. Upprustningen pågick under 1970- och 1980-talen och det fanns en ambition att pröva nya restaureringsprinciper för att nå både ett antikvariskt och arkitektoniskt gott resultat. Bland annat återgick man till traditionell kalkputs och kalkavfärgningar vid fasadrenoveringarna.

HISTORIK

Den relativt stora fastigheten, som ursprungligen också omfattade tomten i hörnet av Blecktornsgränd och Brännkyrkagatan, ägdes vid tiden för branden 1759 av handlanden Alexander Donner. Bebyggelsen bestod av ett antal träbyggnader som inrymde salubodar för detaljhandel, packbodar, stall, vedbodar och vagnshus. Här fanns också flera bostadshus. Inom fastigheten låg en trädgård med ett tjugotal större och ett tiotal mindre fruktträd.

Tillanders bageri

Det mesta, utom tre källare – i huvudsak belägna ovanför marknivån – inne på gården, förstördes i

PORT FRÅN 1870-TALET VID HORNSGATAN. FOTO J. MALMBERG.

PORTGÅNGEN MED TAKDEKOR SOM SANNOLIKT TILLHÖRT RESTAURANG LINNEA. FOTO J. MALMBERG.

branden. Den avbrända tomten köptes av bagaren Johan Tillander som 1762 lämnade in en bygglovsansökan till ett stenhus i en våning utmed Hornsgatan och en lika hög vinkelbyggnad mot Blecktornsgränd (nr 1 på kartan). Den senare var avsedd för Tillanders bageri och utmed Hornsgatan låg vad som kan antas vara några bostadsrum samt salubodar.

Den nya byggnaden brandförsäkrades 1768 och av beskrivningen framgår att längorna mot Hornsgatan och Blecktornsgränd var en våning höga och hade nio rum och en bagarstuga. Ovanför denna våning fanns en spannmålsvind och högst upp en hanbjälksvind.

I vinkel med norra gaveln på längan vid Blecktornsgränd uppfördes samtidigt en stenbyggnad i en våning ovanpå de tre bevarade källarna (nr 2 på kartan, nuvarande Blecktornsgränd 13A-C). Huset innehöll brygghus, siktbod, klibod, mangelbod och två kammare. På vinden fanns dels några bostadsrum, dels en mjölvind. På den norra delen av fastigheten, mot Brännkyrkagatan, låg en nyanlagd trädgård och här stod även ett lusthus av trä.

Tillander bygger till

Johan Tillander lät göra vissa tillbyggnader och reparationer på husen åren 1773–1774. Hela vinden mot Hornsgatan och Blecktornsgränd revs och ersattes av en spannmålsvind i två våningar, och längan mot Hornsgatan byggdes ut åt öster ända fram till granntomten efter en ritning av murmästaren J. W. Elies. Denna tillbyggnad innehöll inkörsport, vedbod, vagnshus, stall, fähus, samt ”ett gödselhus med afrädden och swinstigor”.

Bagarmästare Tillander ägde fastigheten fram till sin död 1803. Han lät under åren uppföra ytterligare några ekonomibyggnader, som ett kvarnhus vid Blecktornsgränd, men dessa är i dag rivna. De följande fastighetsägarna var också bagare och ända in på 1850-talet bedrevs bageriverksamhet i fastigheten.

Under 1800-talet tycks en hel del förändringar ha skett, men exakt vad som gjordes när är svårt att avgöra av handlingarna. Omkring 1820 byggdes de tidigare fähusen och uthusen i östra delen mot Hornsgatan om till bostadsrum samtidigt som

TRAPPHUSET MED ÅDRINGSMÅLAD, HALVFRANSK PARDÖRR FRÅN 1870-TALET. FOTO J. MALMBERG.

HALVFRANSK PARDÖRR I LÄGENHET. FOTO J. MALMBERG.

delar av den nedre vinden inreddes till bostäder. Av beskrivningarna från den här tiden tycks det som om taket hade enkelt takfall mot gatan men brutet tak mot gården. Gatufasaden bör alltså ha framstått som två våningar hög, trots att den andra våningen egentligen var ett vindsutrymme.

Ombyggnad 1876

År 1876 skedde den ombyggnad som har gett gathuset dess nuvarande höjd och fasadutformning. Ägare var vid den här tiden grosshandlaren Petter Larsson, och ritningarna var signerade av Axel Axelson. Ombyggnaden var genomgripande och omfattade även huset vid Blecktornsgränd 13A–C som sannolikt fick den höjd och det takfall det har i dag. I huset mot gatan inreddes stora lägenheter för ett omfattande sällskapsliv. De största bostäderna hade åtta rum och bestod – förutom av kök – av sal, matsal, salong, herrum, förmak, sängkammare, pigkammare och barnkammare. En stor del av bottenvåningen upptogs av restaurang Linnea som låg här ända fram

till 1910. Det året begärde ägaren byggnadslov för en ”biografteater” i restauranglokalerna, men planerna förefaller inte ha genomförts.

Gårdshuset i tre våningar, som ligger mot östra tomtgränsen (nr 3 på kartan, nuvarande Hornsgatan 50C), lät Petter Larsson uppföra 1878, två år efter den stora ombyggnaden. Det innehöll mindre lägenheter om två rum och kök på varje plan.

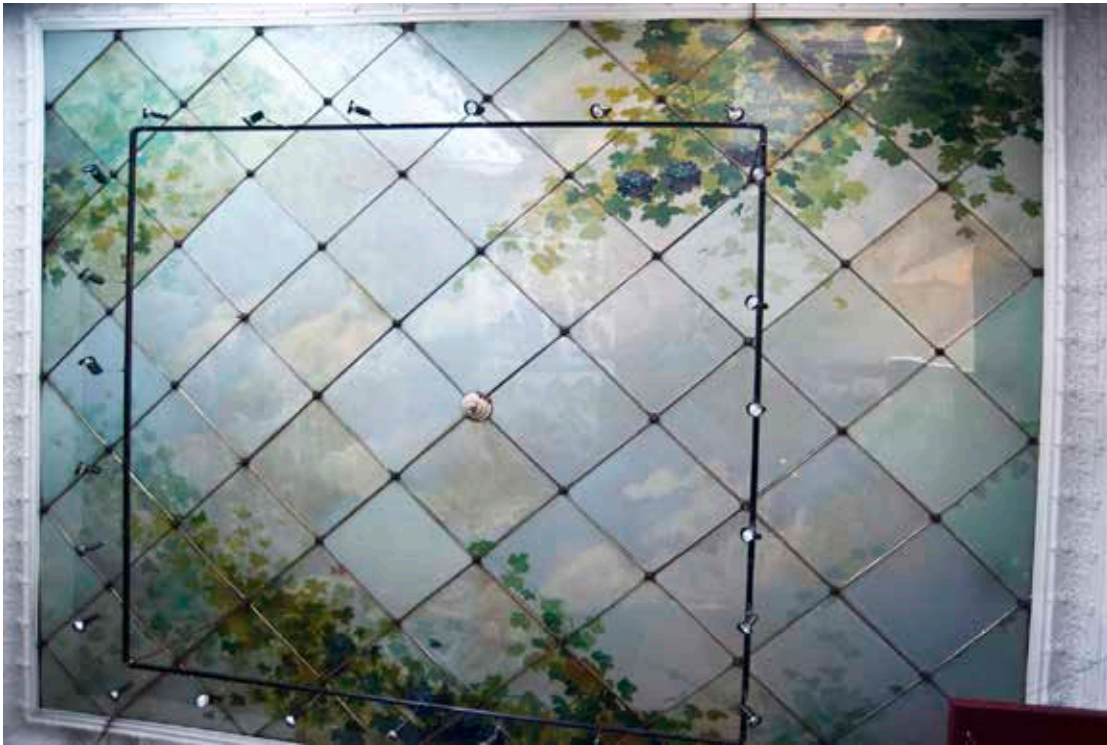
Den låga uthuslänga som löper utmed norra tomtgränsen uppfördes 1883 och innehöll ursprungligen en mängd mindre vedbodar för de boende (nr 4 på kartan).

Under 1900-talets första hälft har förändringar skett främst i bottenvåningens kommersiella lokaler. På 1950-talet inreddes också en läkarmottagning på våning i trappa i östra delen av huset mot Hornsgatan.

Fastigheten förvärvades av Stockholms stad 1927.

Upprustning och renovering

Husen genomgick en större renovering och modernisering vid mitten av 1970-talet. De då förhål-

DEKORERAT GLASTAK I BOTTENVÅNINGEN MOT HORNSGATAN, TROLIGEN FRÅN RESTAURANG LINNEA. FOTO J. MALMBERG.

landevis stora lägenheterna mot Hornsgatan delades i mindre enheter och planlösningarna förändrades delvis för att rymma moderna kök och våutrymmen. En stor del äldre inredningsdetaljer, framför allt taklister, fönster- och bröstpaneler samt några kakelugnar, sparades. En del dörrar nyttillverkades med passande utformning. Stora delar av våning 3 trappor mot Hornsgatan gjordes om till läkarmottagning. I samband med detta installerades hiss i trapphus A och några lägenheter anpassades för funktionshindrade. Fasaddekoren mot gatan, som tagits bort i ett tidigare skede utom på östligaste delen, återskapades med den kvarvarande dekoren som förebild.

BYGGNADSBESKRIVNING

Hornsgatan 50 A-B

Byggnaden i hörnet av Hornsgatan och Blecktornsgränd är fyra våningar hög. Fasaden vid Hornsgatan har 14 fönsteraxlar medan den vid Blecktornsgränd är sex axlar lång. Hörnet är avfasat och en fönsteraxel brett. Fasadutformningen är huvudsakligen från slutet av 1870-talet med rusticerad bottenvåning och därövanför slätputs med listverk mellan våningarna och en kraftig taklist med dekorativa konsoler. De

spröjsade fönstren har profilerade omfattningar i puts. Taket är flackt och klätt med plåt. Gårdsfasaderna är alla slätputsade med fönster placerade i murlivet. Fönstren är inåtgående och bytta under 1900-talet.

Bottenvåningen innehåller kommersiella lokaler varav en (nuvarande Kaolin) har ett praktfullt glastak med vindruvsklasar och rankor samt en rikt utformad taklist i stuck. Här låg omkring sekelskiftet 1900 den redan nämnda restaurang Linnea, och troligen hörde glastaket och taklisten till inredningen.

Huvudentrén från Hornsgatan (50A–C) har ursprungligen varit en körport och är delad i tre dörrblad från 1870-talet (det högra dörrbladet har i dag ingen funktion eftersom portgången har byggts om och gjorts smalare). Porten är dekorativt skuren i trä och två av de mellersta fyllningarna är glasade. Själva portgången har slätputsade väggar och äldre kalkstensgolv. Det rakt avslutade taket har en rik, figurativt utformad stuckdekor av jugendtyp. I trapphuset finns halvhöga, dekorativa gjutjärnsgaller från 1870-talet för fönstren, men i övrigt är utformningen anspråkslös och präglas av 1970-talets renovering med ny hiss och släta lägenhetsdörrar.

Från Hornsgatan finns ytterligare en entré (50B)

RIKT DEKORERAD KAKELUGN FRÅN 1870-TALET.
FOTO J. MALMBERG.

GÅRDSHUSETS TRAPPHUS MED JÄRNGALLER FRÅN 1870-TALET OCH SENARE
BLYINFATTAT GLASFÖNSTER. FOTO J. MALMBERG.

från 1870-talet med två mycket rikt skulpterade dörrblad och spetsbågiga överljusfönster. Entrén har en likadan taklist av stuck som finns hos Kaolin. Entrén är sekundär i detta läge, och troligen har rummet tidigare ingått i restaurang Linnea. Det rundade trapphuset har kalkstensgolv, slätputsade väggar och halvhöga gjutjärnsgaller för fönstren. De halvfranska, ådringsmålade lägenhetsdörrarna, såväl pardörrar som köksingångarnas enkeldörrar, är från 1870-talet.

Planlösningarna i gathuset (uppgång A och B) har delvis gjorts om när de en gång mycket stora lägenheterna gjordes om till mindre men flertalet inredningsdetaljer har bevarats. Dessa är främst från 1870-talet med fotpaneler och halvhöga bröstpaneler, fönstersmygpaneler, halvfranska par- och enkeldörrar, taklister och plafonder. Här finns också rikt dekorerade kakelugnar från 1870-talet samt några sannolikt äldre flata, vitglaserade kakelugnar med värmeskåp.

En av lägenheterna har kvar en bit av en kraftig taklist som troligen är från början av 1800-talet.

De två översta våningarna i huset mot Hornsgatan innehåller till stora delar kontor och tandläkarmottagning. Äldre planlösningar har därmed ändrats och modern inredning har tillkommit. I flera fall finns dock äldre fönstersmygpaneler och trägolv bevarade.

Blecktornsgränd 13 A–C

Byggnaden, uppförd i vinkel med föregående hus, är tre våningar hög och lika många fönsteraxlar bred med en fasad som är samkomponerad med det större huset. I bottenvåningen, delvis över jord, ligger de välvda källare som stod kvar efter branden 1759. Delar av dem fungerar i dag som pub och restaurang.

De båda trapphusen A och B (13 C är tvättstuga) har varsin entré från gården med nytillverkade dörrar i äldre stil med profilerad, liggande panel.

Trapphus A är sannolikt från slutet av 1800-talet och har kalkstenstrappa och halvfranska pardörrar till lägenheterna. Trapphus B ger ett mer ålderdomligt intryck med äldre kalksten i trapplopp och på vilplan (golvet i entrén är täckt med linoleum). Några lägenhetsentréer ligger på halvplan i trapploppet. En av lägenhetsdörrarna är en helfransk enkeldörr av sen 1700-tals- eller tidig 1800-talstyp medan övriga är senare tillverkade halvfranska enkeldörrar. I entrén sitter en äldre förrådsdörr med liggande panel och gångjärn av sen 1700-talstyp. Lägenheterna har få äldre inredningsdetaljer, förutom några dörrfoder från sent 1800-tal och delvis äldre trägolv.

Hornsgatan 50C

Byggnaden ligger på gården mot östra tomtgränsen och är tre våningar hög med ett femkantigt, utskjutande trapphus och slätputsade fasader. Fönstren är inåtgående och utbytta på 1970-talet. Trapphuset har kalkstensgolv och slätputsade väggar. I trapphusfönstren sitter flerfärgade och blyinfattade glastrutor med jugendformer samt gjutjärnsgaller från 1870-talet. Lägenhetsdörrarna är släta och moderna. Planlösningen i lägenheterna har ändrats för att rymma moderna kök och våtutrymmen, och de flesta inredningsdetaljer, som dörrar och foder, är nyttillverkade på 1970-talet.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren "Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar". Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.